

Жороева Н.Э.

ЖООМАРТ БӨКӨНБАЕВДИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНА ФОЛЬКЛОРДУН ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Жороева Н.Э.

ВЛИЯНИЕ ФОЛЬКЛОРА НА ТВОРЧЕСТВО ДЖООМАРТА БОКОНБАЕВА

N.E. Joroeva

THE INFLUENCE OF FOLKLORE ON THE WORK OF DJOOMART BOKONBAEV

УДК: 82/821.0.9

Бул макалада Ж.Бөкөнбаевдин чыгармачылыгына фольклордун тийгизген таасири, элдик оозеки чыгармачылык менен профессионал адабияттын байланышы жөнүндө сөз болот. Ошондой эле Ж.Бөкөнбаевдин жаштайынан фольклордук чөйрөдө чоңойгону, анын фольклордун бай традициясын өздөштүргөн акын экендиги бардык жанрдагы чыгармаларында Б.Керимжанова ж.б. тастыкташат.

Негизги сөздөр: фольклор, макал-лакаптар, акындар поэзиясы, кыргыз адабияты, традиция, жазма адабият, акындар поэзиясы, элдик оозеки чыгармачылык, драма, сюжет, мотив, тамсил.

В статье исследуются проблемы влияние фольклора на творчество Джоомарта Боконбаева, а также взаимосвязь устного народного творчества и профессиональной литературы.

Поэт Журавлев В. литературовед Садыков А., исследователь Керимжанова Б. утверждают мысль о том что, автор с детства воспитанный на примерах устного народного творчества, освоил их богатые традиции, поэтому в своих произведениях Дж. Боконбаев активно использовал эти материалы на разных уровнях практически во всех своих произведениях.

Ключевые слова: фольклор, пословицы, акынская поэзия, кыргызская литература, традиция, письменная литература, поэт импровизатор, устное народное творчество, драма, сюжет, мотив, басня.

This article researches the problem of influence to the work of J. Bokonbaev, also mutual connection of oral folk-creation and professional literature.

Poet Juraliev V., literary critic Sydykov A., researcher Kerimjanova B. confirm that author grow the childhood was brought up on examples of oral creations, mastered their rich culture that's why J. Bokonbaev actively used these materials in different levels in this works.

Key words: folklore, proverbs, poet, kyrgyz literature, traditions, written literature, poet improvisater, oral folk work, drama, plot, motif, fable.

1920-1930-жылдардагы кыргыз адабияты негизинен ураан-чакырык, үгүт-насыят, өткөн турмуш менен жаңы замандын ортосундагы айырмачылыктарды чагылдыруу, жаңыча жашоого умтулуу мүнөзүндө болгон деп жүрөбүз. Бул – айныгыс чындык, ошол эле учурда, кыргыздын жаш акын – жазуучулары элдик оозеки чыгармаларды кайрадан иштеп чыгууга аяр көңүл бөлүшүп, ал гана эмес, айрым жазган чыгармалары түздөн-түз эле элдик оозеки чыгармалардын айрым белгилүү үлгүсүндө жазылганын даана жана оңой эле көрүү-

гө болот. Деги эле, алалык А.С. Пушкин, Токтогул Сатылганов, Тоголок Молдо, А.Токомбаев, Жоомарт Бөкөнбаев жөнүндө сөз кылганда, Арина Родионова, Бурмаке, Музооке, Уулбала, Алтынайлар тууралуу айта албай коё албайбыз, себеби болочок акын-жазуучулардын жалпы адабиятка болгон ынтызарлыгын, шыгын, кызыгуусун элдик оозеки чыгармалар аркылуу ушул аталган адамдар ойготкондугу көпчүлүккө маалым эмеспи. Ж. Бөкөнбаевдин энеси Алтынай да сөзгө айрыкча чебер, элдик макал-лакап, учкул-сөз, жомокторду терең жана жакшы билген, шартына жараша кээде өзү да кошокторду чыгара койгонго жөндөмдүү аял болгон деп айтылат. Дагы бир маалыматтарда акын Токтогулга да туугандык жайы бар экендиги айтылат. Демек, жашынан элдик мурастар менен да, акындар поэзиясы менен да тикелей тааныш болгон деп айтууга негиз бар. Акындын өзүнүн да жаш кездеринде жазган эскерүүлөрүнүн биринде: “Ушул күнү алды жактагы суунун боюна барып жаттым. Бул түнкү корккондугум ай!... кичине чагымда энем айтып берчү жомокторду “Жез кемпир”, “Желмогуз”, “Жан алгычтардын” баары эсиме түшүп, көзүмө элестейт” – деп эскерет. Мунун баарына токтолуп жатканыбыздын башкы себеби – Ж. Бөкөнбаев жекече чыгармачылыкка келгенге чейин эле элдик оозеки чыгармачылыктын көптөгөн үлгүлөрү менен кең-кесири тааныш экендигине басым коёлу деген аракетиниз. Акындын жаштайынан фольклордук чөйрөдө чоңойгону, уккан көргөндөрү сезиминде сакталып калган жана учуру келгенде сөзсүз жан дүйнөсүнөн кайрадан оргуп чыгары чын болчу деп ойлойбуз. Бул жөнүндө белгилүү адабиятчы Б. Керимжанова да төмөндөгүдөй дейт: “Айрыкча ал Токтогул Сатылгановдун ыр, күүлөрүн да балачыгында көп жолу кулагы чалат. Демек, элибиздин оозеки чыгармачылыгы, акындардын ыр-күүлөрүн да Жоомарттын адабият ишине кунт коюшунун баштапкы “алиппеси” болгон дешке негиз бар”. [Керимжанова Б. Жоомарт Бөкөнбаев. Китепте: Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. 2 том. Ф.: Илим, 1990. 168-б.]

Өз убагында Жоомарт Бөкөнбаев жөнүндө 1958-жылкы кыргыз адабияты менен көркөм өнөрүнүн декадасында москвалык белгилүү акын В. Журавлев мындай деген экен: “Ж. Бөкөнбаев кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгынын бай традициясын, өзгөчө акындардын жана Токтогул-

дун традициясын өздөштүргөн адам, таң каларлык акын” Ж. Бөкөнбаевдин чыгармачылыгында биздин жеке пикирибизде жазма адабият менен элдик оозеки чыгармачылык эрши-аркак жүргөн. Акындын ой жүгүртүүсү, рухий дүйнөсүндө бул эки көрүнүш бири-бирин толуктап турган. Бул жерде адабиятчы ф.и.д. А. Садыковдун пикирине кайрылсак.: Эгерде Совет өкмөтү жаралып, кат таанып, орус жана дүйнөлүк адабияттын үлгүлөрү менен таанышуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болбогондо, балким, ал Токтогулдун тибиндеги акын катары гана чыкмак. Демек, билим, тарбия анын акындык келбетине көп таасирин тийгизип, Ж. Бөкөнбаев кесипкөй (профессионалдуу) адабияттын өкүлдөрүнүн деңгээлине көтөрүлдү: Андан ары автор Ж. Бөкөнбаевдин поэзиясында фольклор, акындык салттардын күчтүү таасирин даана мисалдар аркылуу көрсөтүп, аны Токтогул, Калык, Алымкулдардын ырдоо ыкмасы менен жакындыгына токтолот. Ошондой эле, акындын салабаты кыйла татаал болгондугун акыйкат белгилейт. Чынында эле таланты ташкындаган акын бирде төкмө ырчылардай төгүп, бир түндө эле бир поэма жаратса, бирде көпкө ойлонуп, көпкө толгонуп дегендей, жазма адабияттын үлгүсүндөгү чыгармалар жараткан.

Жогорудагы эмгегинде аталган адабиятчы Жоомарт кыйлага чейин фольклордон азыктанып келген дейт жана “Алтын кыз” поэмасын жазганда Чынарды да элдик эпостордогудай баатыр өлгөндөн кийин жары да өзүн-өзү өлтүргөн сыяктуу кылып, өзүнө өзү бычак уруп өлтүрүп койгондугун эскерүү менен фольклордук адаттын жаңы шартка ылайыгы жок дегендей көз карашын билдирет да, бул кемчилдигин аты окшош драмасында ондогонун эскертет.

Фольклордун таасири айрыкча Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында өтө даана жана терең болду деп бардык адабиятчылар бир ооздон белгилеп жүрүшөт. Ал кезде - мейли поэзияда, мейли прозада, мейли драматургияда болсун, фольклордук багыттагы же сюжеттеги чыгармалар элдин, жоокерлердин патриоттуулугун ойготууда зор мааниге ээ болгондугун жакшы билебиз.

Ж. Бөкөнбаев да өз калемдештеринен калбай кат, ант, коштошуу, салам түрүндөгү эң мыкты ырларын жараткан. Айрыкча, ал 1941-жылы, согуш күчөп турган кезде жазылган “Саламы ушул Сайранын”, “Атаңдан”, “Эки кат”, “Кош Ала Тоо, уулуң кетти майданга”, “Балаңар жазат алыстан” ж.б. ырларын жараткан. Мисалы, “Балаңар жазат алыстан” деген ант түрүндөгү ырында жоокер өнүп – өскөн жеринин жаратылышынын кооздугун, аларды мекендеген жаныбарларын санап кетет да, ушундай жерде эркелеп өскөн жаштыгын, балалыгын эскерет. Ырдын акыркы саптарында “душманды жеңбестен, кай бетим менен барамын, жанымды беришим мүмкүн, бирок намысты колдон чыгарбаймын” деп жыйынтыктайт. Чынында эле, кыргыз эли байыртадан

эле эне менен мекенди бирдей коюп, элин, жерин саткан – энесин саткан менен барабар деген. Элде “Туулган жердин топурагы алтын”, “Эр жигит – эл четинде, жоо бетинде”, “Эрди – намыс, коёнду камыш өлтүрөт” ж.б. макалдар да мекенди сүйүүгө, коргоого тарбиялоодо зор роль ойногон. Акындын ырларында да ушул элеидеялар уланган:

Кастарлап багып өстүргөн,
Калкыма айтам саламым.
Касташкан жоону жеңбестен,
Кай бетим менен барамын.
Кагылайын Ата – Журт,
Намысты колдон бергенче,
Жарылып өзүм өлөрмүн.
Айбыгып качсам душмандан,
Ак сүтү урсун энемдин.

Ж. Бөкөнбаевдин өзгөчө согуш мезгилиндеги чыгармаларында элдик ырлардагы мотив, жалпы адамзаттык идеялар, ойлор чагылып турат. Ошондой эле акынга тиешелүү оргуштаган талант, куюлушкан уйкаштык, тилинин жатыктыгы, ырларынын жүрөккө жакындыгы, өзүнөн өзү эле обонго суралышы окуган адамга дароо эле сезилип турат. Муну менен бирге эле, алардын тарбиялык мааниси да өтө жогору экендиги менен кескин айырмаланат. Согуш мезгилиндеги тамсилдеринде да элдик ойду андан ары тереңдетип алган. Мисалы, “Сагызган сактыгынан өлбөй, суктугунан өлөт” деген аталыштагы тамсилинде элдик макалдагы идеяны төмөнкүчө ачып берген:

Шум сагызган шектенип,
Кайра качты артына.
Тыялбастан напсисин,

Түштү суктук наркына, деп, ач көздүк,
суктук - эң жаман сапат экенми, аны тыя албасы, арты жаман болоорун сагызгандын мисалында көрсөтүп жатат. [Бөкөнбаев Ж. Тандалган чыгармаларынын эки томдугу, I том, Фрунзе, “Кыргызстан” басмасы, 1973-жыл, 117-бет. 2 Ошондо, 178-бет.]

Советтер Союзунун Улуу Ата Мекендик согушунун биринчи күндөрүнөн эле илеби кайта элек окуялардын изи менен жазылган чыгармалардын пайда болгонун биз жакшы билебиз. Элди духовный жактан чыйралтууда, чоң сыноого аттандырууда А. Токомбаев, М. Элебаев, Ж. Турусбеков, К. Маликов, Ж. Бөкөнбаев сыяктуу көрүнүктүү авторлордун жалындуу поэтикалык кайрылуулары, толкундуу үндөрү таасирдүү роль ойноду. Фашизмге каршы күрөштүн баатырдык жагын даңазалоо, Ата Журттун мыкты уулдарынын патриоттук эргүүлөрүн бийик шаң менен ырдоо согуштук поэзиянын айырмалуу белгилеринен. Сезимдин көтөрүнкү туюнтулушу, ойдун эмоциялык күү менен байышы да өзгөчө өрчүгөн көркөм касиет катары согуштук жылдардын поэзиясына айрыкча таандык. Мисалы, Ж. Бөкөнбаевдин согуштун кайнаган учурунда жазылып, сынчылар

тарабынан жогору бааланган “Ажал менен ар-намыс” поэмасын келтирсе болот. Ж.Бөкөнбаевдин ушул наамдагы поэмасы калың элге кеңири маалым болсо керек. Ал акындын эң соңку чыгармасы, көкүрөк баласы, анын поэзиясынын аскара бели. Поэманын жарык көргөнүнө далай жыл болсо да эмгиче анын алымсынарлык даражада анализдеген, жакшы-жаман касиеттерин териштирип караган, кыргыз поэзиясындагы ордун аныкташка аракет кылсын же изилдөө макала жарыялана элек, биз кеч болсо да, ушул өксүктү толтурууга ниет кылып отурабыз. Бирок, бул макалабызды жалындуу акындын ошо поэмасы жөнүндөгү акыркы сөз деп эсептебейбиз. Ал жөнүндө дагы айтылышы, дагы талаш-тартыш чыгышы мүмкүн, анткени ар бир муун белгилүү бир доордо жаралган белгилүү чыгармага өз мезгилинин бийиктигинен туруп алып өз мезгилинин көзү, өз мезгилинин эстетикалык талабы менен карайт. Акындын муундаштары менен замандаштары өз убагында бул поэмага өзүнчө мамиле кылышкан. Мындан дагы жыйырма жылдан кийинки муундун өкүлдөрү да ага өз көз карашын айтар. А биз болсо аны ушул биз жашап турган мезгилдин өсүш деңгээлинен караганы жатабыз” [Жигитов С. “Ажал менен ар-намыс”, Ала-Тоо, 1962-ж №4, 106-111 бб.]

Жогорудагы бул пикир белгилүү адабиятчы, сынчы С. Жигитовдун 1962-жылда жазган көз карашы болгон. Өзү айтып кеткендей, андан бери бир топ көз караштар айтылган чыгар, ошентсе да бүгүнкү биздин айта турган көз караш, пикир, ой ошол мезгилден бир топ кийин айтылып жатат. Жогоруда айтып кеткендей ар бир муун белгилүү бир чыгармага өз мезгилинин көзү, эстетикалык талабы менен карайт эмеспи. Биз да бүгүнкү күндүн бийиктигинен туруп, бүгүнкү талап менен карап көрсөк деген максаттабыз. Албетте, биз С. Жигитовдун мезгилге байланыштуубу, айтор андан жакшы, андан так көз карашты, сынды айта алабыз дегендик эмес. Биз да С. Жигитов айткандай өз оюбузду, пикирибизди айта кетели деген гана сөз. Бул поэмага өз мезгилинде акындын замандаштары өзүнчө мамиле кылышкан. “Ажал менен ар-намыс” атак-даңк үчүн эмес, жер жүзүндөгү өмүр үчүн жүрүп жаткан ыйык согуштун доору жараткан чыгарма, демек, ал ошол

доордун духун, ошол доордун пафосун өз ичине алган. Экинчи жактан, анда ошол мезгилдеги эң башкы белгилери да бар. Деги күрөш опурталдуу, татаал кырдаалдарда адабият дароо демократчыл калың элдин духун жана көркөм сезимине өзүнөн өзү жакын боло түшөт. Маселен, кыргыз профессионал поэзиясы отузунчу жылдарда фольклордун тике таасиринен аздыр көптүр ажырап, горизонтту бир кыйла кеңип, потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрү бир кыйла ачылып калган. Кыйкырык-чакырык, ачык дидактика, декларация терең ой-жүгүртүүлөр, реалисттик сүрөттөөлөр, теманы конкреттүү чечүүлөр менен аздап-аздап алмашыла баштаган. Согуш кыргыз поэзиясындагы романтикалык тенденциялары чакырык-ураанды ого-бетер күчөтүп жиберди, карапайым калк көнүп калган эски көркөм формаларды, жыйырманчы жылдары кеңири колдонулган поэтикалык ыкмаларды кайра кайырды.

Элдик оозеки чыгармаларындагы ата-журттун сүйүү, тууган элди коргоо сыяктуу традициялуу патриоттук идеялар согуштун апаат күндөрүндө биздин поэзияда жаңыча күч менен айтылды. Атүгүл Манас, Алмамбет, Семетей өндүү эпостук баатырлардын ысымдары да жоокерлерди эрдикке шыктантып, элибиздин улуттук намысын козгоду. Элдик казынадан алынган желмогуз, ажыдаар, көркоо, каракчы дегендей эпитеттер элдин фашисттерге каршы жек көрүү сезимин туудура берди. Элге илгертен тааныш баатырдык образдар, поэтикалык ыкмалар, көркөм сөз каражаттары калың журттка доордун улуу чакырыктарын түз да, тез да жеткирди.

Жыйынтыктап айтканда, Ж. Бөкөнбаевдин бардык жанрдагы чыгармаларына фольклордун тийгизген таасири чоң болгон.

Колдонулган адабияттар:

1. Бөкөнбаев Ж. Тандалган чыгармаларынын эки томдугу, I том, Фрунзе, “Кыргызстан” басмасы, 1973-жыл, 117-бет. 2 Ошондо, 178-бет.
2. Жигитов С. “Ажал менен ар-намыс”, Ала-Тоо, 1962-ж №4, 106 – 111-бб.
3. Керимжанова Б. Жоомарт Бөкөнбаев. Китепте: Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. 2 том. Ф.: Илим, 1990. 168-б.

Рецензент: к.и.н., и.о. доцента Умарова Р.